

Razvoj tekstilne industrije u sjevernoj Hrvatskoj – od zanatskih radionica do industrijskih divova

Sažetak: Iako su se prve tekstilne zanatsko-industrijske radionice u sjevernoj Hrvatskoj pojavile već potkraj XIX. st., hrvatska tekstilna industrija nije se u većoj mjeri razvijala sve do kraja Prvog svjetskog rata. Jedno je od najstarijih i najdugovječnijih poduzeća na tom području Čateks, sljednik bojadisaonice platna osnovane 1874. u Čakovcu. Nakon Prvog svjetskog rata osnovane su tvornice iz kojih su se s vremenom razvila velika poduzeća: Međimurska trikotaža Čakovec, Varteks i Varaždinska industrija svile iz Varaždina, Krateks iz Krapine, Zagorska industrija vunениh tkanina iz Zaboka i dr. Donošenjem nove carinske tarife 1925., domaćoj tekstilnoj industriji bio je osiguran bolji i brži razvoj te se 1930-ih profilirala kao jedna od razvijenijih proizvodnih djelatnosti u Jugoslaviji. Nakon Drugog svjetskog rata počeo je postupak nacionalizacije poduzeća. Obnova tekstilne industrije počela je 1950-ih primjenom suvremenije tehnike i tehnologije, čemu je pogodovala i sve veća uporaba kemijskih vlakana u proizvodnji te porast osobne potrošnje. Broj zaposlenih ubrzano je rastao te tijekom 1970-ih i 1980-ih vrhunac. U procesu gospodarske tranzicije potkraj 1990-ih i početkom 2000-ih počeli su procesi privatizacije. Neka od poduzeća nastavila su djelovati u smanjenom opsegu s promijenjenim proizvodnim asortimanom, dok su neka dospjela u stečaj ili se potpuno ugasila.

Ključne riječi: tekstilna industrija, sjeverna Hrvatska, Čateks, Međimurska trikotaža Čakovec, Krateks, Varaždinska industrija svile, Varteks, Zagorska industrija vunениh tkanina, Hrvatska tehnička enciklopedija

Uvod

Rad je nastao kao rezultat istraživanja provedenih za potrebe *Hrvatske tehničke enciklopedije – Portala hrvatske tehničke baštine*, projekta koji od 2014. provodi Leksikografski zavod Miroslav Krleža u Zagrebu u suradnji s Hrvatskom akademijom znanosti i umjetnosti i Akademijom tehničkih znanosti Hrvatske¹. Enciklopedija obuhvaća gotovo trideset različitih područja tehnike, oblikovana je kao usporedno mrežno (engl. *online*) i tiskano izdanje², a povezujući znalce i znanstvenike koji se bave istraživanjem te umrežujući fragmentirane spoznaje i raznovrsne izvore u cjelovitu sintezu, cilj joj je pridonijeti stvaranju spoznaje o bogatoj hrvatskoj tehničkoj baštini, te održivosti znanosti, tehnike, inovacija i industrije u društvenom i kulturnom kontekstu.

Ideja za projekt proizišla je iz činjenice da je područje povijesti tehnike u Hrvatskoj nedovoljno istraženo i dokumentirano, rezultat čega je njezina slaba zastupljenost u hrvatskom obrazovnom sustavu te nedovoljna percepcija u javnosti, što neizbježno dovodi do neadekvatne percepcije hrvatske tehničke baštine u globalnom kontekstu. Opisujući povijesni razvoj i trenutačno stanje tehnologije u Hrvatskoj, glavna je svrha projekta sveobuhvatno sažeti znanje tog slabo zastupljenog područja.

Tekstilna tehnologija, kao jedno od područja koja se obrađuju u Enciklopediji, obuhvaća nešto više od stotinu različitih članaka³. Pojedine teme obrađuju se u makropedijskim člancima posvećenim općim pojmovima koji donose sintezu niza zasebnih pojmova vezanih uz određeno područje. Usto, donose se članci o pojedinim osobama, institucijama, poduzećima, udrugama i časopisima koji su važna sastavnica hrvatske tehničke baštine, a kao poveznica pojedinih pojmova s artefaktima dostupnim javnosti oblikovani su i članci o muzejima u kojima se oni čuvaju.

¹Glavni urednik projekta je Zdenko Jecić, a uredništvo čine Ivana Jović, Robert Krog, Ozana Martinčić, Mihela Melem Hajdarović, Marko Pustaj, Ivan Smolčić i Jasmina Tolj. Uredničko vijeće sastavljeno je od predstavnika mjerodavnih institucija (Stjepan Jecić, Sibila Jelaska, Božidar Lišić – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Vladimir Andročec, Milena Mandić, Srećko Pegan, Nedjeljko Perić, Dubravko Rogale, Zdravko Terze – Akademija tehničkih znanosti Hrvatske; Zvonimir Jakobović, Slaven Ravlić – Leksikografski zavod Miroslav Krleža; Damir Boras – Sveučilište u Zagrebu; Davor Fulanović – Tehnički muzej Nikola Tesla).

²Osnovu mrežne pojavnosti projekta čini mrežno izdanje *Hrvatske tehničke enciklopedije*, koje zajedno s drugim digitalnim sadržajima vezanim uz tu temu čini *Portal hrvatske tehničke baštine*. Na mrežnim stranicama slobodnog pristupa članci se objavljuju odmah kako bivaju dovršeni. Na taj način korisnici mogu kontinuirano pratiti razvoj projekta, a pozvani su na suradnju putem priloga, komentara ili primjedaba. Svi su članci potpisani te je naznačen datum njihova objavljivanja, odnosno ažuriranja. Tiskano izdanje obuhvaća četiri sveska, od kojih svaki obrađuje jednu zaokruženu tematsku cjelinu. Prvi svezak objavljen je 2018., a u tijeku je izrada drugog, u sklopu kojeg se, među ostalim, obrađuje i tekstilna tehnologija.

³Urednici struke tekstilna tehnologija su Ružica Čunko i Dubravko Rogale.

Kroz povijesni prikaz poslovanja šest najstarijih i najdugovječnijih tekstilnih poduzeća obrađenih u *Hrvatskoj tehničkoj enciklopediji*, a koja su nastala i djelovala odnosno djeluju u sjevernoj Hrvatskoj⁴, području iznimno značajnom za početke domaće tekstilne industrije, predstavljen je njihov razvoj od samih početaka do razdoblja tranzicije, tj. prijelaza u novo tisućljeće. Riječ je o tvornicama Čateks, Međimurska trikotaža Čakovec, Varteks, Varaždinska industrija svile, Krateks te Zabočka industrija vunениh tkanina.

1. Početak i uspon tekstilne industrije u sjevernoj Hrvatskoj

Unatoč tomu što je industrijska revolucija u Europi počela u drugoj polovini XVIII. st., i to upravo razvojem tekstilne industrije i primjenom strojeva koji su ubrzali industrijske procese i proizvodnost, tekstilna se industrija u Hrvatskoj nije u većoj mjeri razvijala sve do kraja Prvog svjetskog rata. Prije pojave industrijske proizvodnje odjeća je u ruralnim sredinama u Hrvatskoj bila temeljena na tradicionalnoj djelatnosti tkanja i pletenja. Izrađivala se od tekstilnih materijala nastalih ručnim tkanjem ili pletenjem od dostupnih pređa životinjskog (vuna) ili biljnog podrijetla (lan, konoplja), a potom krojenjem i ručnim šivanjem.

Razvoj hrvatske tekstilne industrije kočila je snažna konkurencija iz Austrije i Češke. Tamošnje tekstilne radionice mogle su se brže razviti zbog toga što ih je favorizirao bečki dvor carinama i raznim drugim povlasticama, dok se hrvatska tekstilna manufaktura administrativno zabranjivala i onemogućavala (od vremena Marije Terezije nadalje). Austrijska i češka tekstilna manufaktura osvajale su također i europsko tržište, pa su na taj način formirale jaki kapital vlastitih izvora, a uz to paralelno i sirovinsku osnovicu. Stanje tekstilne industrije međimurskog, podravskog i zagorskog kraja bilo je uglavnom istovjetno kao i u cijeloj Hrvatskoj. Međutim, bez obzira na to što sjeverna Hrvatska nije imala ni jedno veće poduzeće za proizvodnju i promet tekstilom sve do kraja Prvog svjetskog rata, u tom je području od sredine XIX. st. zabilježen niz uspješnih i manje uspješnih pokušaja osnivanja i djelovanja zanatsko-industrijskih poduzeća različitih profila. Prvo veće manufakturno tekstilno poduzeće u Hrvatskoj osnovao je Nikola Tomasi u Varaždinu 1846. godine. Njegova djelatnost obuhvaćala je pređenje i tkanje pamučnog i vunenog tekstila, a imalo je visoku produktivnost jer je jedan radnik radio na 60 vretena. No, unatoč tomu radilo je

⁴Pojam sjeverna Hrvatska uključuje najsjeverniji dio Republike Hrvatske, odnosno područje koje obuhvaća četiri županije: Međimursku, Varaždinsku, Krapinsko-zagorsku i Kopriivničko-križevačku.

samo jednu godinu [1]. Među najstarijim poduzećima posebno se istaknula zanatsko-industrijska radionica koju je 1874. u Čakovcu osnovao Samuel Neumann. Iz nje se s vremenom razvio Čateks, jedno od najjačih hrvatskih tekstilnih poduzeća, a također i jedno od najstarijih u jugoistočnom dijelu Europe. Radionica se isprva nije bavila proizvodnjom, nego samo bojenjem tekstila. Među prvim pokušajima osnivanja tekstilne industrije u tom području bio je plan izgradnje tekstilne tvornice 1901. u Čakovcu. Čakovečko gradsko vijeće već je dioničkom društvu za izgradnju tvornice dodijelilo deset jutara zemlje, tvornica je trebala imati 400 razboja te zapošljavati oko 300 radnika, međutim, zbog nedostatka kapitala taj je plan propao [2]. Tekstilna djelatnost u Varaždinu baštini stoljetnu tradiciju, u prvom redu zbog uzgoja i prerade svile. Jedno od prvih varaždinskih tekstilnih industrijskih postrojenja, Tekstilnu tvornicu i predionicu pamuka, osnovali su 1902. tvorničari Julije Schwarz i Eugen Zublin, vlasnici pamučne predionice u slovenskoj Litiji. Industrijski kompleks sastojao se od tvorničke zgrade sa strojarnicom. Tvornica je radila s čak 250 razboja, no već 1908. prestala je raditi. Na istom je mjestu uz neznatne građevinske prepravke 1910. počela raditi Tvornica vrpce Jakova Schöna, koji je svoju tvornicu iz Budimpešte preselio u Varaždin. Pri osnutku zapošljavala je više od 200 radnika, a broj je s vremenom opadao te je 1915. iznosio svega 52. Godine 1918. prestala je postojati [3].

Glavni razlog naglog razvoja tekstilne industrije u Hrvatskoj bilo je odvajanje Hrvatske od Austro-Ugarske Monarhije. Kako je, kao što je navedeno, u njezinim razvijenijim dijelovima već postojala jaka tekstilna industrija koja je svojom proizvodnjom podmirivala potrebe cijele Monarhije, osnivanje novih tekstilnih poduzeća u Austro-Ugarskoj nailazilo je na jaku konkurenciju, što je otežavalo plasman robe na tržišta. Sjeverna Hrvatska ušla je u sastav Kraljevine SHS kao izrazito poljodjelsko područje, u kojem su se tek nazirali veći pokušaji izgradnje prvih industrijskih pogona. Nedostatak kapitala i stručne radne snage bile su osnovne premise i predispozicije za izbor prvih većih industrijskih grana i pogona upravo na tom području. Tekstilna industrija širila se u prostore gdje je proizvodnja bila povoljnija zbog mnogobrojne jeftine radne snage, manjih nameta ili jeftinijeg zemljišta. Jeftina radna snaga brzo se mogla priučiti za rad za tekstilnim strojem, a za nabavu strojeva bilo je dovoljno uložiti manji kapital u odnosu na potrebu ulaganja u druge (kapitalne) industrijske grane. Također, osim sirovinskih i energetske izvora, smještaju tekstilne industrije u tom području išli su u prilog blizina tržišta i vrlo dobre prometne veze, koje su omogućavale dovoz sirovina te odvoz gotove robe u širu okolicu i dalje [4], [5].

Stoga se upravo razdoblje nakon Prvog svjetskog rata, posebice početak 1920-ih, pokazalo kao povoljno za osnivanje tekstilne industrije na tom području. Većina novoosnovanih poduzeća bila je utemeljena uz pomoć stranog kapitala, pretežno češkog, austrijskog, njemačkog i švicarskog, a dijelom i

sudjelovanjem kapitalista raznih narodnosti u manjim poduzećima trikotažnog i konfekcijskog karaktera. Godine 1918. u Varaždinu su moravski industrijalci, braća Stiassny, osnovali dioničko društvo pod nazivom Tekstilna industrija Varaždin (preteča Varteksa), a u Čakovcu je 1923. počelo djelovati dioničko društvo židovskih tvorničara braće Graner (preteča Međimurske trikotaže Čakovec). U Oroslavju je industrijalac Ivan Prpić osnovao 1924. godine dioničko društvo Preslica, a 1925. dionička društva Zagorska tvornica vunениh tkanina i Ivančica, tvornice za preradu vune i pamuka. Dvanaest godina nakon što je osnovao prvu tvornicu u Oroslavju, Prpić je u Zaboku pokrenuo Tekstilnu industriju Milan Prpić, iz koje se poslije razvila Zagorska industrija vunениh tkanina. Godine 1925. u Krapini je osnovana Krapinska tekstilna industrija (preteča Krateksa) kao dioničko društvo pod upravom Otta Stjepana Levija, a 1929. počela je raditi Varaždinska industrija svile.

Tadašnja je politika ekonomskog nacionalizma poticala stvaranje industrije koja neće ovisiti o uvozu iz industrijskih zemalja. Stoga je za uvoz tekstila u poslijeratnom razdoblju bio karakterističan njegov stalni pad, ali proporcionalno je povećan uvoz nekih tekstilnih sirovina i polupreradevina [6]. Strana tekstilna industrija pritiskala je domaće tržište svojim proizvodima koji su bili bolji i jeftiniji od domaćih. Domaćoj industriji tekstila bilo je sve teže jer je morala vraćati kredite uz vrlo visoku kamatnu stopu. Poteškoće su se namjeravale riješiti snižavanjem proizvodnih troškova i obaranjem radničkih nadnica, ali to nije povećalo konkurentnu sposobnost domaće industrije prema stranoj na unutarnjem tržištu. Tekstilci su sve intenzivnije zahtijevali protekcionističku politiku te je 1925. donesena nova carinska tarifa, koja je tekstilnoj industriji osigurala bolji i brži razvoj. Smisao carinske politike bilo je smanjenje uvoza finalnih proizvoda i porast uvoza sirovina i poluproizvoda. Time je domaća tekstilna industrija dobila poseban zamah.

Tekstilna industrija bila je isprva upućena na uvoz strojeva iz inozemstva s obzirom na to da u zemlji nije bila razvijena takva strojarstva industrija. Uvoz tekstilne opreme i postrojenja bio je oslobođen plaćanja carine. Tako su u zemlji osim novih bili uvezeni i strojevi koji su zastarjeli, ekonomski ili fizički amortizirani, ili izbačeni iz proizvodnje. Tadašnja tekstilna poduzeća zatražila su stoga od vlade zabranu uvoza takvih starih tekstilnih strojeva, nakon čega je svaka tvornica koja se osnivala morala prije dobivanja dozvole za rad potpisati formalnu obvezu da će u njoj biti instalirani novi strojevi. Isto je vrijedilo i za uvoz opreme. Na uvoz rabljenih tekstilnih strojeva uvedena je 1932. carina pa se tad znatno smanjio [4].

Ekonomska kriza koja je zahvatila razvijene kapitalističke zemlje u razdoblju od 1929. do 1933. pogodila je 1930. i Jugoslaviju. Manifestirala se smanjenjem prodaje, sniženjem cijena, teškoćama pri dobivanju kredita, nepovoljnim tečajevima, padom proizvodnje te uvoza i izvoza, smanjenjem nadnica i

otpuštanjem radnika. Međutim, i u takvoj situaciji neka su poduzeća poslovala s dobitkom, među ostalim, Varaždinska industrija svile d. d. [7] Prilike su se poboljšale 1934., što se očitovalo u prvom redu proširenjem, racionalizacijom i modernizacijom proizvodnje, a što je povećalo proizvodnost rada, smanjilo troškove proizvodnje i povećalo konkurentnu sposobnost u usporedbi s prethodnim godinama. Do proširenja je, primjerice, došlo u Varaždinskoj industriji svile d. d., Tekstilnoj industriji Varaždin d. d., Vunatekstil d. d. Varaždin [8], [9].

Prema vrijednostima godišnje proizvodnje od polovine 1930-ih tekstilna industrija svrstavala se među najrazvijenije proizvodne djelatnosti u Jugoslaviji. Njezini najvažniji proizvodi bili su pamučne i vunene tkanine, pamučno i vuneno predivo, kudjelja u vlaknima, tkanine od umjetne svile, čarape, jutene tkanine i predivo i dr. [6] Godine 1935. zabilježeno je da je u Jugoslaviji upravo tekstilna industrijska grana imala najviše radnika. U anketi radničke komore iz te godine [10] navedeno je tadašnje stanje u industriji za nekoliko gradova, među ostalim, za Čakovec i Varaždin. U Čakovcu su djelovala tri tekstilna poduzeća, koja su zapošljavala 907 radnika, a u Varaždinu četiri poduzeća s ukupno 2400 radnika. Glavninu radništva već su od samih početaka činile žene, u prvom redu zbog toga što je njihova nadnica bila niža pa time jeftinija poslodavcima, ali i zbog toga što su bile spretnije u posluživanju strojeva.

Uoči Drugog svjetskog rata nepovoljno je na razvoj tekstilne industrije djelovala nestašica sirovina, poluproizvoda i nagli porast njihovih cijena, što je dovelo do smanjenja proizvodnje, rada sa skraćenim radnim vremenom, pada zaposlenosti i dr. Tijekom rata neka su poduzeća potpuno obustavila proizvodnju, većina ih je radila u smanjenom opsegu, a neka su proizvodila za vojne potrebe.

2. Tekstilna poduzeća od svojeg utemeljenja do završetka Drugog svjetskog rata

Prikazom djelovanja šest tekstilnih poduzeća osnovanih na području Međimurja, Podravine i Hrvatskog zagorja, a koja su se s vremenom profilirala među najznačajnija odnosno najveća tekstilna poduzeća u regiji i šire, dan je uvid kako su se ona uklopila u kontekst globalnog razvoja te industrijske grane od kraja XIX. st., odnosno razdoblja nakon Prvog svjetskog rata do kraja Drugog svjetskog rata. Istaknuta su glavna obilježja razvoja svakog od poduzeća – uvjeti u kojima su nastala, vlasništvo te organizacijski oblik, karakteristike proizvodnje kao i način na koji su povećavala i širila proizvodni asortiman, a isto tako i razdoblja stagnacije ili lošeg poslovanja.

2.1. Čateks

Čateks, jedno od najstarijih i najdugovječnijih tekstilnih poduzeća u Hrvatskoj, sljednik je tekstilne zanatske radionice koju je 1874. u Čakovcu osnovao Samuel Neumann, pripadnik židovske trgovačke obitelji koja je pristigla u Čakovec sredinom XIX. st. U početku je radionica pružala usluge bojenja domaćeg platna, a smještena je bila u drvenim barakama između najužeg središta grada i potoka Trnave. Član obitelji Moritz Neumann vodio je u to doba u Čakovcu trgovinu tekstila, opskrbljujući bogatije građane uvoznom robom.

Pod nazivom S. Neumann nasljednici tekstilna je radionica službeno registrirana tek četiri godine nakon što je osnovana (1878). Dvadesetak godina nakon utemeljenja imala je već nekoliko strojeva te dvadesetak zaposlenih. Samuel Neumann ubrzo počeo i doradu industrijskog tekstila koji je, među ostalim, plasirao i preko trgovine Moritza Neumanna. U proces proizvodnje uz standardne posude za kuhanje i ručno bojenje platna uveo je 1894. i strojeve koje je kupio u Mađarskoj i Austriji, a koji su, iako već dotrajali, ipak omogućili

Sl. 1.: Bojadisaonica poduzeća S. Neumann nasljednici između dva svjetska rata [11]

znatno povećanje proizvodnje. Neumann je upravu poduzeća 1908. predao sinu Vilimu Neumannu i zetu Dionisu Zooru, koji su do 1912. izgradili više zgrada za industrijski pogon, nabavili još strojev, te ostvarili znatan poslovni i tehnološki napredak. Poduzeće je nastavilo poslovati i tijekom Prvog svjetskog rata. Njegovi vlasnici počeli su 1934. graditi mehaničku tkaonicu na novoj lokaciji, u blizini željezničkog kolodvora. Godine 1938. zapošljavalo je oko 150 radnika, čime se uvrstilo među najveća jugoslavenska tekstilna poduzeća. Nakon okupacije Međimurja tijekom Drugog svjetskog rata proizvodnja bojadisaonice i tkaonice znatno se smanjila, ali i dalje se odvijala. Poduzećem su dotadašnji vlasnici rukovodili do 1944., kad su odvedeni u logore. Upravu je potom preuzeo Mađar Desze [11].

2.2. Varteks

Glavni osnivači i većinski vlasnici poduzeća koje je prethodilo Varteksu bili su tvorničari braća Rudolf i Ernst Stiassny, vlasnici tekstilne tvornice u Brnu. Prigodom modernizacije tvornice u Brnu stare su strojeve dopremili u Varaždin i već 1918. ondje osnovali Tekstilnu industriju Varaždin d. d. (Tivar) na lokaciji tadašnje tvornice pamučnih i lanenih tkanina [12]. Predmet rada poduzeća, kako stoji u izvornim dokumentima, bilo je “tvorenje, izrađivanje i promet svakovrsnih tekstilnih i ovima srodnih predmeta, kao i trgovina njima”. Proizvodnja je bila neznatna i ograničena sve do 1922., kad su vlasnici odlučili modernizirati pogone te početi proizvodnju vunenog prediva i tkanina. Tvornica je tad raspolagala trima širokim slogovima za češljanje s prijenosnom trakom i strojevima za pređenje, 48 tkalačkih stanova s pomoćnim strojevima, strojem za pranje vune sa šest bazena, te drugim strojevima potrebnim za rad bojadisaonice i aperture. U sljedećih nekoliko godina proizvodila su se sukna za građanska i vojnička odijela, kao i tkanine za vojne kabanice, čoha i tzv. šojak. Proizvodilo se oko 600-700 m sukna na dan, a zaposlenih je bilo oko 150. Proizvodnja konfekcije – odjevnih predmeta – počela je 1926. na 36 strojeva, od kojih su tri bila industrijska – rupičarka, gumbičarka i stroj za šivanje zapora. Time je pokrenuta prva lančana proizvodnja tekstila na industrijski način na području Kraljevine SHS. Prvi veliki naručitelj bila je vojska Kraljevine SHS s narudžbom od 5000 odora. Broj zaposlenih te se godine povećao na 600. Prodaja vlastitih proizvoda preko trgovačke mreže počela je 1929., kad je otvorena prva prodavaonica u Varaždinu, a u sljedećih je desetak godina otvoreno 178 prodavaonica širom Kraljevine Jugoslavije. Početkom 1930-ih dio pogona modernizirao se te su otvoreni i novi. Industrijski kompleks obuhvaćao je 1935. godine 17 zgrada u kojima je radilo 1800 radnika, te još njih 300 širom zemlje. Proizvodilo se oko dva milijuna metara sukna godišnje. Nakon novog širenja poduzeća 1938. tvornica je imala 18 češljara, 12 738 vretena za grebananu vunu

Sl. 2.: Reklamni plakat Tekstilne industrije Varaždin iz 1930-ih [3]

i 329 razboja. Početkom Drugog svjetskog rata vlasti NDH stavile su poduzeće pod državnu upravu te je radilo za potrebe vojne industrije. Potkraj rata zaposlenih je bilo oko 2300 [3].

2.3. Međimurska trikotaža Čakovec

Pet godina nakon Tekstilne industrije Varaždin, osnovano je 1923. u Čakovcu dioničko društvo braće Graner, iz kojeg se poslije razvila Međimurska trikotaža Čakovec. Isprva se bavilo izradom vrpca i vezica. Proizvodnja je počela na deset strojeva, sa svega 14 radnika. Tržište se brzo širilo pa je već sljedeće godine ponuda proširena proizvodnjom čarapa, a broj radnika povećao se na gotovo 50. Ubrzo je uvedena i proizvodnja beretki, a 1928. uz odjele za izradu vrpca i vezica te čarapa osnovan je odjel za izradu končanog prediva. Tvornica je zapošljavala oko 150 radnika, a na dan se prerađivalo oko 150 kg prediva.

Sl. 3.: Prve radnice u pogonu za izradu vrpce u dioničkom društvu braće Graner 1923.[2]

Iako se već do 1929. nalazilo u samom vrhu proizvodnje čarapa za područje cijele Kraljevine Jugoslavije, poduzeće je službeno priznato tek 1930. pod nazivom Braća Graner – tvornica čarapa, vrpca i trakova. Te je godine proširena proizvodnja čarapa, kupljeno još stotinjak standardnih strojeva te osnovan poseban odjel sa strojevima za čišćenje pamuka. Tvornica je među prvima u zemlji proizvodila ženske svilene čarape. Godine 1932. počela je i proizvodnja rukavica, a 1934. braća Tessler, dioničari poduzeća koji su se 1933. udružili s braćom Graner, počinju proizvodnju trikotaže osnovavši King – tvornicu trikotaže. Braća Graner i Tessler zapravo su djelovala zajedno kao velika grupa dioničara. Do 1939. uglavnom su izgrađeni i svi industrijski objekti te se poduzeće uvrstilo među najveće tvornice u srednjoj Europi. Gotovo kao i varaždinsko, čakovečko je poduzeće 1930-ih zapošljavalo oko 1200 radnika koji su radom u tri smjene proizvodili oko 250 tona raznih tekstilnih proizvoda godišnje. Tvornica je nastavila raditi i tijekom Drugog svjetskog rata, a 1944. došla je u vlasništvo mađarske države. Na osnovi zakona o konfiskaciji imovine Židova vlasnici su bili deportirani u nepoznata mjesta[2].

2.4. Krateks

Krapinska tekstilna industrija (KTI), preteča Krateksa, počela je djelovati 1925. kao dioničko društvo pod upravom Ota Stjepana Levija na prostoru nekadašnje pilane u Žutnici u Krapini. Na starim tekstilnim strojevima uvezenim iz Češke isprva je proizvodila pokrivače i različite vunene proizvode, a zapošljavala je oko 190 radnika. Svjetska gospodarska kriza 1930. poremetila je odnose na tržištu izazvavši snažnu konkurenciju među malobrojnim proizvođačima vunениh tkanina. Javila se potreba za prelaskom na kvalitetniju i specijaliziranu proizvodnju, te se, uvjetovano postojećim strojnim parkom, poduzeće orijentiralo na proizvodnju tkanina za muške i ženske kapute. Velik požar 1933. uništio je dio proizvodnih objekata, no šteta je brzo sanirana, a proizvodnja obnovljena i unaprijeđena. Godine 1938. izgrađena je nova zgrada predionice vlačne pređe, a broj zaposlenih povećao se na približno 300. Tvornica je tad imala kapacitet od 40 000 m tkanina mjesečno. Početkom Drugog svjetskog rata poduzeće je bilo pod kontrolom ustaških povjerenika, a među ostalim proizvodilo je i tkanine za vojne odore. Godine 1943. proizvodnja je pala na svega 20 posto kapaciteta, a potkraj rata sasvim je prestala [13].

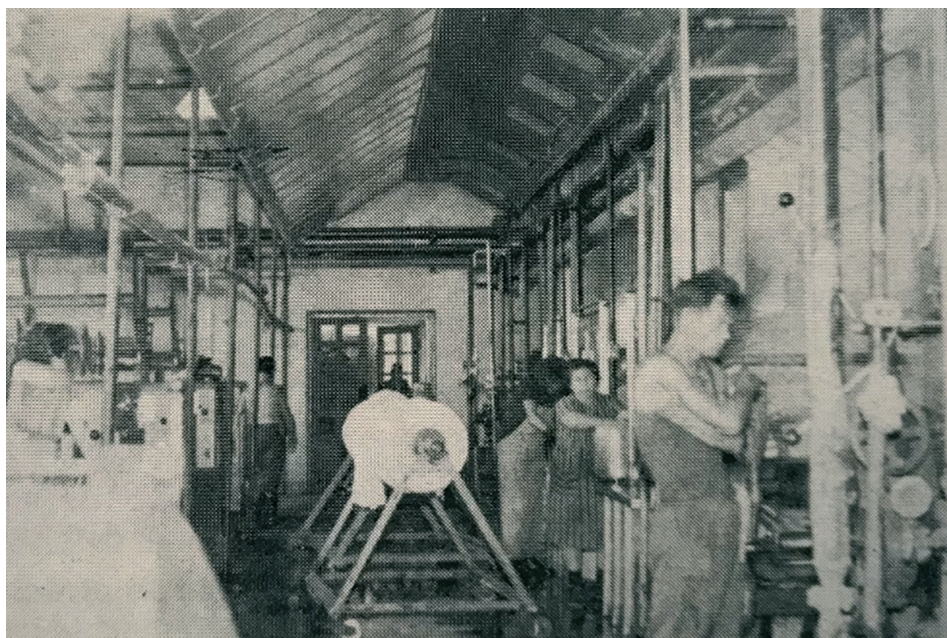

Sl. 4.: Komplex Krapinske tekstilne industrije 1936. [13]

2.5. Varaždinska industrija svile

Baštineći stoljetnu varaždinsku tradiciju uzgoja dudova svilca i proizvodnje svile, Varaždinska industrija svile (VIS) osnovana je 1929. na inicijativu austrijskih i švicarskih industrijalaca i bankara Emeriha Madarasza, Ludwiga Buchwalda, Julija i Leopolda Oblata. U njihovu je vlasništvu bila trećina dionica, dok su ostale imali domaći poduzetnici, među ostalim, Ernest Buchwald te Mihajlo Friedländer, koji je obnašao i dužnost ravnatelja. Tvornica je počela raditi 1930. s 36 tkalačkih razboja poduzeća Dietrich, proizvedeći svilene tkanine za ženske haljine, kravate, marame i tkanine za podstave. Bilježeći stalan napredak i povećanje proizvodnje, 1939. imala je već 196 tkalačkih razboja i pripremu sa snovanjem i prematanjem te malu bojadisaonicu s oplemenjivanjem tkanina. Te je godine zapošljavala oko 450 radnika te proizvela 1,45 milijuna metara tkanina.

Tijekom Drugog svjetskog rata tvornički je kompleks znatno oštećen. Međutim, proizvodnja ni tad nije stala, ali proizvodilo se samo za vojne potrebe. Porušeni objekti i oštećeni strojevi nakon rata su sanirani te je oživljena proizvodnja iz koje su akumulirana sredstva za kupnju nekoliko novih strojeva te automatiziranje dijela tadašnjih strojeva Dietrich [14].

Sl. 5.: Stara bojadisaonica Varaždinske industrije svile [22]

2.6. Zagorska industrija vunenih tkanina (ZIVT)

Početak Zagorske industrije vunenih tkanina vezan je uz Tekstilnu industriju Milan Prpić u Zaboku, koju je 1936. zajedno s dioničarima dioničkog društva Oroslavia te sinom Đurom utemeljio industrijalac Milan Prpić, jedan od pionira industrijalizacije na području Hrvatskog zagorja. Prpić je u Oroslavju već 1924. osnovao tekstilnu tvornicu Preslica, a 1925. i tvornice za preradu vune i pamuka – Zagorsku tvornicu vunenih tkanina te Ivančicu. Sve su one bile dionička društva, u kojima je Prpić bio glavni dioničar i vlasnik. Nakon Drugog svjetskog rata iz tih se tvornica razvilo poduzeće Oroteks.

Sl. 6.: Memorandum Tekstilne industrije Milan Prpić u Zaboku 1937. (fotografska zbirka Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža)

Prpić je početkom 1930-ih prodao svoj udjel u oroslavskoj Zagorskoj industriji vunenih tkanina i, kao što je navedeno, u Zaboku osnovao Tekstilnu industriju Milan Prpić. Djelatnost tvornice obuhvaćala je proizvodnju prediva i grebene vune te tkanina od grebenog, češljanog i pamučnog prediva. Tvornica je 1938. zapošljavala više od 400 radnika. Tijekom Drugog svjetskog rata proizvodila je za potrebe NDH i njemačke vojske, ali surađivala je i s partizanima [15], [16].

3. Razdoblje od nacionalizacije poduzeća nakon Drugog svjetskog rata do tranzicije i privatizacije 1990-ih i 2000-ih

Nakon naglog razvoja 1930-ih, hrvatska tekstilna industrija, iako je i dalje bila jedna od vodećih grana, od početka 1940-ih počela je stagnirati. Razlozi su u prvom redu bili vezani uz Drugi svjetski rat, zbog čega je došlo do nestašice sirovina te naglog porasta njihovih cijena, što je dovelo do smanjenja proizvodnje, a time i pada zaposlenosti. Kao što je navedeno, tijekom rata neka su poduzeća potpuno obustavila proizvodnju, dok ih je većina radila u smanjenom opsegu. Većina industrijskih pogona bila je znatno oštećena ili potpuno porušena, te se u prvim poslijeratnim godinama obnavljala, dok je industrijski razvoj počeo 1950-ih. Nakon što je potkraj 1946. skupština FNR Jugoslavije donijela Zakon o nacionalizaciji, do 1948. obavljena je nacionalizacija i konfiskacija privatne imovine većine poduzeća. Tim je aktom bila obuhvaćena sva pokretna i nepokretna imovina kao i sva imovinska prava koja su pripadala tim poduzećima. Na taj je način bio likvidiran inozemni kapital, koji je u industriji predratne Jugoslavije sudjelovao s približno 50 posto [17].

U prvim poslijeratnim godinama, u vrijeme obnove oštećenih tvornica i postrojenja, proizvodnja je i dalje bila manja od predratne. Usporedno s otklanjanjem posljedica razaranja, uz obnovu starih, postupno su se počele osnivati nove tvornice. Velik broj poduzeća nastalih prije Drugog svjetskog rata u tom se razdoblju zbog potreba tržišta udružio s jednim ili više poduzeća koja su se bavila proizvodnjom jednakog ili sličnog asortimana, ili su na neki način nadopunjavala proizvodnju, čime su nastali golemi industrijski kompleksi koji su zapošljavali više od tisuću, pa i nekoliko tisuća radnika. Primjerice, Krapinska tekstilna industrija, Zagorska industrija vunениh tkanina Oroslavje i Tekstilna industrija Milan Prpić Zabok udružile su se u zajedničko poduzeće pod nazivom Zagorska industrija vunениh tkanina sa sjedištem u Zaboku, a čakovečko poduzeće S. Neumann nasljednici spojilo se s Tkaonicom mariborske tekstilne tvornice Varaždin i čakovečkom Prvom međimurskom tkaonicom Josipa Brumera, čime je utemeljena Međimurska tkaonica Čakovec, koja je ubrzo promijenila naziv u Čateks – čakovečka tekstilna industrija. Širenje industrijalizacije nije se zaustavljalo samo na većim središtima nego je obuhvatilo i druga, manja mjesta, u kojima su se počeli otvarati brojni dodatni pogoni.

Tekstilna industrija tad se primjenom suvremenije tehnike i tehnologije počela naglo razvijati, čemu je pogodovala i sve veća uporaba kemijskih vlakana u proizvodnji te porast osobne potrošnje. Tekstilna strojogradnja, industrija kemijskih vlakana, bojila i pomoćnih sredstava omogućili su znatno povećanje proizvodnosti rada i postupan prijelaz iz radno-intenzivne u kapitalno-intenzivnu proizvodnju. Gotovo sve osnovne sirovine za proizvodnju tekstila

prirodnog podrijetla, poput pamuka, vune i tvrdog vlakna, nabavljale su se iz inozemstva.

Od kraja 1960-ih broj zaposlenih u tekstilnoj industriji ubrzano je rastao, a tijekom 1970-ih i 1980-ih dosegao je vrhunac, što je pratilo i povećanje društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka. Najviše zaposlenih u tekstilnoj industriji cijele Jugoslavije bilo je u Hrvatskoj (24 %), od toga najveći dio upravo na području sjeverne Hrvatske. Uz tekstilnu, pomalo se pojavljivao i trend razvoja odjevne industrije, koja je s vremenom nadmašila samu tekstilnu industriju. Otvaranju konfekcijskih proizvodnih pogona i ubrzanom širenju odjevne industrije pogodovala su relativno mala potrebna ulaganja. Uz bujanje konfekcije i vlastitih brendova, kraj 1960-ih, 1970-te i 1980-te donijele su naznake novih tendencija zapadne Europe koje su ubrzo zahvatile i našu industriju – poslove dorade (*lohn*). U takvom tipu posla proizvođač šalje materijal, ponekad i iskrojene dijelove, a partnerske tvornice te dijelove šiju i spajaju. *Lohn* poslovi postaju problem ako se razvije potpuna ovisnost o stranom partneru te se izgubi vlastita proizvodnja ili se u globalnom nadmetanju poseže za najjeftinijim poslovima, što se na kraju pokazalo kao jedan od pogubnih čimbenika hrvatske tekstilne industrije. Takav model proizvodnje u potpunosti je preuzeo ne samo hrvatsku konfekciju nego i proizvodnju na cijelom istoku te postao jedan od najvećih problema tekstilne industrije uopće [18]. Zbog organizacijsko-političkih pitanja te zbog sve jeftinije radne snage iz jugoistočne Azije, u skladu sa situacijom i u ostatku Europe, hrvatska tekstilna industrija počela je od 1980-ih pomalo slabjeti. Kraj 1980-ih obilježila je visoka inflacija, prekomjerno zaduživanje u inozemstvu, nenadzirane investicije te veća potrošnja od prihoda. Radnici nezadovoljni zbog niskih osobnih dohodaka te visokih izdvajanja počeli su pokretati seriju štrajkova, što je rezultiralo problemima u proizvodnji.

Položaj najvažnije izvozne industrijske grane hrvatska tekstilna industrija zadržala je ipak sve do početka XXI. st., kad je liberalizacijom propisa došlo do masovnog uvoza jeftinog tekstila iz Kine, Turske i Indije, te je ukinut nadzor kakvoće uvozne robe. Neke od tekstilnih tvornica uspješno rade i danas, ali sa smanjenim kapacitetima i promijenjenim asortimanom, dok su neke nestale nakon razaranja u Domovinskom ratu, ali i nakon neuspješnih privatizacijskih procesa u procesu gospodarske tranzicije potkraj 1990-ih i početkom 2000-ih. Međutim, najveći broj tekstilnih radnika danas zapošljavaju velika internacionalna poduzeća koja posjeduju mnoge proizvodne pogone širom svijeta. Primjerice, Boxmark Leather d.o.o. Croatia dio je austrijskog poduzeća za proizvodnju kožnatih krojnih dijelova i navlaka za automobile, zrakoplove, brodove, vlakove i kućni namještaj, s proizvodnim pogonima u Trnovcu Bartolovečkom i Zlatar Bistrici, u kojima zapošljava više od 4000 radnika. Calzedonia Croatia d.o.o., dio talijanske grupacije Calzedonia za proizvodnju čarapa i

donjeg rublja, u Hrvatskoj zapošljava oko 3500 radnika u četiri proizvodne tvornice: Tubla tekstil d.o.o. u Čakovcu, Ytres d.o.o. u Donjem Knegincu, Intinova d.o.o. u Majerju i Comprom plus d.o.o. u Varaždinu.

4. Tekstilna poduzeća od kraja Drugog svjetskog rata do uspostave neovisne Hrvatske

Prikazom djelovanja poduzeća Čateks, Varteks, Međimurska trikotaža Čakovec, Krateks, Varaždinska industrija svile i Zagorska industrija vunениh tkanina od razdoblja nakon Drugog svjetskog rata do danas istaknuta su glavna obilježja razvoja svakog od njih – obnova u poslijeratnom razdoblju i proces nacionalizacije koji je slijedio, organizacijska struktura, širenje proizvodnog asortimana i obujma posla uvođenjem sve suvremenije tehnike i tehnologije i povećanje broja radnika, vrhunac poslovanja te prolazak kroz procese privatizacije u novim društveno-ekonomskim okolnostima nakon Domovinskog rata.

4.1. Čateks

Poduzeće S. Neumann nasljednici dospjelo je 1945. u državno vlasništvo. Godine 1946. zapošljavalo je oko 100 radnika. Početkom 1948. spojilo se s Tkaonicom mariborske tekstilne tvornice Varaždin (osnovana 1925.) i čakovečkom Prvom međimurskom tkaonicom Josipa Brumera (osnovana 1933.), čime je utemeljena Međimurska tkaonica Čakovec, koja je te godine promijenila naziv u Čateks – čakovečka tekstilna industrija. Poslovanje poduzeća odnosilo se na tkanje, oplemenjivanje proizvoda od pamuka, svile i srodnih sirovina te prodaju konfekcije. Tako objedinjena organizacija 1948. imala je 382 zaposlenih, koji su proizveli 1,3 milijuna metara različitih tkanina. Čateks je 1952. u Strossmayerovoj ulici u Čakovcu otvorio i vlastitu prodavaonicu pamučnih proizvoda koja je nakon kraćeg djelovanja predana na uporabu Čakovečkom magazinu. Zbog dotrajalosti proizvodnih pogona počela je 1954. izgradnja nove tvornice na današnjoj lokaciji na Globetki, kamo je 1960. gotovo u potpunosti preseljena. Poduzeće je 1958. zapošljavalo 417 radnica i radnika, koji su proizveli više od četiri milijuna metara tkanine. Godine 1962. u novim je uvjetima sa 620 zaposlenih u poduzeću proizveden više od 8,1 milijun metara tkanine. Broj zaposlenih u tom se razdoblju kontinuirano povećavao te je 1966. iznosio 931. Iako je, zahvaljujući povećanim kapacitetima tkaonica do kraja 1960-ih poduzeće povećavalo opseg proizvodnje sirovih tkanina, zbog dotrajalosti strojeva u odjelu dorade sve je teže pratilo suvremene promjene na tržištu te je između 1968. i 1971. zapalo u proizvodnu i poslovnu krizu. Smanjio se i broj

Sl. 7.: Proces proizvodnje u poduzeću Čateks tijekom 1960-ih (fotografska zbirka Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža)

zaposlenih, a rješenja su se tražila u rekonstrukciji odjela dorade i preorijentaciji u proizvodnom programu.

Godine 1971. počela je proizvodnja umjetne kože (politeksa), konfekcije od vlastita platna te dekorativne kozmetike za njegu ruku i lica po licenci poduzeća Karl Höppner iz Düsseldorfa. Nabava automatiziranog strojnog parka dovela je do smanjenja broja zaposlenih, koji je 1973. iznosio 728 [11]. U sljedećem razdoblju poduzeće je djelovalo kroz OOUR-e Tekstil, Dorada i Politeks. Godine 1983. u tvornici je istkan 6,1 milijun metara tkanine, dok je ukupna proizvodnja umjetne kože iznosila 2,9 milijuna metara. Proizvodnjom koagulata kao podloge za umjetnu kožu 1989. godine ostvareno je nastojanje da se proizvodi što kvalitetnija umjetna koža.

Društveno poduzeće Čateks pretvoreno je 1992. u dioničko društvo te kao takvo djeluje i danas. U razdoblju 1993. – 1995. opremljeno je novim, modernim strojevima za doradu te se otad kontinuirano modernizira. Djeluje u tri proizvodna centra: Tekstil – za proizvodnju tkanine, doradu i oplemenjivanje, odnosno bojenje i tiskanje tkanine; Politeks – za proizvodnju naslojenih materijala na bazi poliuretana te višeslojnih laminiranih materijala s pametnim dišućim membranama; Konfekcija – za konfekcioniranje gotovih odjevnih predmeta te ostalog kućanskog tekstila. Proizvodi vojni, medicinski, zaštitni i kućanski

program. Izvozi u zemlje EU-a i regije, a vojni program u Kuvajt. Godine 2019. zapošljavao je 289 radnika [19].

4.2. Varteks

Nakon Drugog svjetskog rata Tekstilna industrija Varaždin je nacionalizirana te je 1948. promijenila ime u Varaždinska tekstilna industrija (Varteks). Prva poslijeratna modernizacija počela je 1950., kad je izgrađena nova zgrada bojadisaonice, skladište sirovina i zgrada razvrstaonice. Te je godine u Varteksu osnovan prvi radnički savjet u NR Hrvatskoj, te je Varteks bio među prvim poduzećima u koja je uvedeno radničko samoupravljanje. U sljedećih nekoliko godina proizvodnja se širila te su se otvarali novi pogoni u Bednji, Ivancu, Ludbregu, Vinici i Novom Marofu.

Nova modernizacija odvijala se u razdoblju 1961. – 1965., kad su pušteni u rad novi pogon konfekcije, predionice kamgarna i tkaonice s tkalačkim strojevima Sulzer. Istodobno je suknara dobila nove strojeve za preradu krpa, predionice za vlačanu i češljanu pređu, 94 stroja Sulzer, strojeve za bojadisaonicu i doradu, strojeve za sušenje, fiksiranje, češljanje, šišanje, apreturu i novi kotao. Nakon obnove tkaonica je postala najveća u jugoistočnoj Europi. Modernizacijom je bila omogućena prerada, uz vunu i regenerat koji su dotad bili osnova proizvodnje, celuloznih, poliamidnih i poliesterskih vlakana. S novom tehnologijom Varteks je postao jedan od važnijih europskih proizvođača tkanine od mješavine vune i poliester. Postupno se povećavao broj zaposlenih, koji je najveći bio 1969. (oko 11 500). Međutim, nedostajalo je stručnih kadrova te je Varteks zajedno s VIS-om, Čateksom i MTC-om sudjelovao u osnivanju Više tekstilno-tehničke škole u Varaždinu 1961. godine.

Prvi izvoz svojih proizvoda poduzeće je ostvarilo početkom 1960-ih. Najviše se izvozilo u Veliku Britaniju, Saveznu Republiku Njemačku i SSSR. Zbog sve većeg izvoza osnovan je 1971. Vartimpeks, koji je uskoro postao jedna od najvećih uvozno-izvoznih kuća u SFRJ. Prva modna marka Varteks International osnovana je 1972.

Nova rekonstrukcija i modernizacija počela je početkom 1970-ih; 1974. – 1978. izgrađena je nova zgrada predionice češljanje pređe, skladište sirovina, moderniziran je strojni park bojadisaonice, apreture i tkaonice te predionice za izradu grebenane pređe. Poduzeće se reorganiziralo u SOUR od 12 OOUR-a i 10 RO-a. Vrhunac proizvodnje dosegnut je 1981., kad je proizvedeno 2540 tona pređe od koje je izrađeno više od pet milijuna metara tkanine. Varteks je tad bio najveći tekstilni kombinat u Jugoslaviji.

Proizvodnja traperica počela je 1977., no bez većih uspjeha. Godine 1983., kad je postao licencirani partner poduzeća Levi Strauss & Co., Varteks je pokrenuo proizvodnju traperica u rekonstruiranom pogonu tkaonice u Novom

Sl. 8.: Radnice za šivaćim strojevima u poduzeću Varteks (fotografska zbirka Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža)

Marofu. Traperice su se proizvodile do 2008., a ugovor o distribuciji proizvoda poduzeća Levi Strauss & Co. trajao je do 2013. pa je Varteks bio zadnji licencirani partner tog poduzeća u Europi.

Zbog sve veće uporabe sintetičkih tkanina u proizvodnji, Varteks je 1979. pustio u pogon Tvornicu poliesterskih vlakana Vartilen. Vartilen je bio jedna od najmodernijih tvornica u Jugoslaviji, s djelomično računalno upravljanom proizvodnjom. Međutim, zbog problema s uvozom sirovina tvornica se ubrzo suočila s problemima te je potkraj 1980-ih privatizirana, a 1996. proglašen je stečaj.

Kraj 1980-ih obilježile su serije štrajkova zbog neisplate plaća, a početkom 1990-ih poduzeću je nove probleme prouzročio gubitak mnogih poslovnih prostora izvan Hrvatske. Godine 1991., kao priprema za dolazeću privatizaciju, osnovan je Varteks holding, koji se sastojao od deset društava sa 7376 zaposlenih. Službena pretvorba poduzeća u dioničko društvo dogodila se 1993. godine. Plan je bio profilirati se kao poduzeće za proizvodnju visokokvalitetnih proizvoda pa je uz suradnju s poduzećem Levi Strauss & Co. sklopljen ugovor i s poduzećima Hugo Boss i Versace te je pokrenuta vlastita modna marka Di Caprio. Broj radnika 1996. godine iznosio je 4584.

Pod pritiskom jeftinih proizvoda iz Azije proizvodnja i broj zaposlenih postupno se smanjuju (2015. bilo je 1342 radnika), ali Varteks i dalje ostaje predvodnik tekstilne industrije u Hrvatskoj. Godine 2013. provedena je uspješna predstečajna nagodba, dok je 2018. provedena uspješna dokapitalizacija [3], [5].

4.3. Međimurska trikotaža Čakovec

Potkraj 1945. sva je imovina nekadašnjeg poduzeća braće Graner i Tessler konfiscirana i predana u državno vlasništvo te je ono odlukom Vlade NRH od 1946. nastavilo djelovati pod nazivom Međimurska trikotaža Čakovec. Obnova tvornice i strojeva tad je uglavnom bila dovršena, a broj zaposlenih iznosio je 538. Uz pogone u Čakovcu, 1961. osnovani su pogoni za izradu vrpce u Murskom Središću, za pleteno-šivaće proizvode u Kotoribi, te za proizvodnju rukavica i vesta u Turčiču. Godine 1962. broj radnika povećao se na 1940, no 1963. tvornica je pretrpjela goleme štete u poplavi koja je pogodila Čakovec.

U temeljitoj obnovi 1964. – 1972. izgrađeni su novi pogoni za proizvodnju konfekcije i pletenje pletiva, kupljeni novi strojevi, te riješeni mnogi unutarnji organizacijski, proizvodni i kadrovski problemi. Gotovo 80 posto svojih potreba

Sl. 9.: Pletionica pletiva u poduzeću Međimurska trikotaža Čakovec 1970-ih [2]

poduzeće je podmirivalo od domaćih predionica i ostalih dobavljača, dok je tek manji dio dobavljan iz inozemstva [2], [20]. S gotovo 3400 zaposlenih poduzeće je 1980-ih nastavilo uspješno poslovati, a uvelike je porastao i izvoz.

Propašću SFRJ i uspostavom samostalne i suverene Republike Hrvatske, u novim društveno-gospodarskim uvjetima proizvodnja je sve više slabjela, poduzeće je nizalo gubitke, pa se polovinom 1990-ih podijelilo na više manjih dioničkih društava, koja su privatizirana. Od nasljednika nekadašnjeg poduzeća većina se ugasila, među ostalim, MTČ Tvornica rublja d. d. i MTČ Tvornica čarapa d. d. u Čakovcu (do 2016.), MTČ Tvornica konfekcije d. d. u Kotoribi (do 2014.), MTČ Tvornica dječje trikotaže d. d. u Prelogu (do 2015.), dok su MTČ Tvornica trikotaže d. d. u Štrigovi i MTČ Pozamanterija d.o.o. u Murskom Središću još uvijek aktivni.

4.4. Krateks

Nakon Drugog svjetskog rata, 1945., Krapinska tekstilna industrija je s 428 zaposlenih ponovno počela rad i te godine postigla 80 posto iskorištenja svojeg kapaciteta. Rješenjem Ministarstva industrije i rudarstva NR Hrvatske 1946. Krapinska tekstilna industrija, Zagorska industrija vunениh tkanina Oroslavje i Tekstilna industrija Milan Prpić u Zaboku udružene su u zajedničko poduzeće pod nazivom Zagorska industrija vunениh tkanina sa sjedištem u Zaboku. Kako još nisu bili sazreli svi gospodarski i društveni uvjeti za udruživanje, Krapinska tekstilna industrija istupila je 1948. iz te zajednice iako je u tom razdoblju povećala strojni park i produktivnost. Glavni proizvod bile su tkanine za muške i ženske ogrtače i kapute, a proizvodnja je povećana na 70 000 četvornih metara tkanina mjesečno.

Godine 1957. izgrađena je nova predionica vunene češljane pređe, koja se uz postojeće predionice u Tetovu i Paraćinu uvrstila među najveće u Jugoslaviji. Njezinom se izgradnjom broj zaposlenika znatno povećao te je 1960. iznosio 1340. Pogon trikotaže koji je djelovao od 1959. u Vatrogasnom domu u Krapini preseljen je 1961. u Žutnicu. Potaknut sve većim potrebama tržišta, pogon je poslije prerastao u konfekciju, tako da mu je osnovna djelatnost bila konfekcioniranje trikotažnih pletiva i tkanina. Ubrzo potom osnovan je i pogon trikotaže u Pregradi. Oko 180 radnika ondje je izrađivalo trikotažne proizvode sve do 1976., kad je preorijentiran na proizvodnju konfekcije uglavnom za ženske odjevne predmete te se trikotaža u Pregradi 1979. izdvojila iz poduzeća.

Poduzeće je 1973. promijenilo naziv u Krateks, a bilo je organizirano kao radna organizacija s deset OOUR-a. Prvi veliki izvoz na zapadno tržište ostvaren je 1977. za SAD, kad je onamo izvezeno više od 250 000 četvornih metara tkanine. Poslije se izvozilo u Sovjetski Savez, Mađarsku, Poljsku, Njemačku, Alžir, Irak, Siriju i dr. Proizvodnja igračaka i suvenira počela je 1982. Igračke

su se izrađivale od tekstilija i umjetnog krzna, a suveniri i navlake za automobile od pliša. Pogon se istaknuo masovnom izradom maskota Zimskih olimpijskih igara u Sarajevu 1984. (Vučko) i Univerzijade u Zagrebu 1987. (Zagi).

Na vrhuncu 1980-ih poduzeće je u tri OOUR-a (Predionica češljane pređe, Tkaonica i Konfekcija) zapošljavalo oko 2800 radnika. Proizvodni je asortiman uz vunenu i sintetičku pređu te pređu od mješavine vune sa sintetičkim vlaknima uključivao vunene i sintetičke tkanine vunenog tipa i u mješavinama, dekorativne tkanine za industriju namještaja te odjeću od trikotažnih i drugih tkanina [13], [21].

Proizvodnja je početkom 1990-ih oslabjela zbog ratnih neprilika i gubitka tržišta. Tvornica je privatizirana 1993. i otad je promijenila nekoliko vlasnika. Nekadašnji proizvodni pogon konfekcije nastavio je poslovati kao dioničko društvo Krateks za proizvodnju ženske modne konfekcije, u prvom redu sakoa, potom kaputa, haljina, hlača i suknji. Poduzeće raspolaže suvremenim proizvodnim pogonom i surađuje s poznatim svjetskim robnim markama (Boss, Joop, Escada, René Lezard). Većina proizvodnje izvozi se na europsko tržište. Proizvodi i vlastitu kolekciju pod imenom Excellence. Zapošljava oko 250 radnika.

Sl. 10.: Pogon konfekcije u poduzeću Krateks 1980-ih [13]

4.5. Varaždinska industrija svile

Nakon Drugog svjetskog rata Varaždinska industrija svile prešla je u državno vlasništvo. Vrlo brzo postignuta je prijeratna razina zaposlenosti i proizvodnje, nakon čega je slijedilo proširenje osnovne te uspostavljanje novih djelatnosti. Godine 1950. osnovan je odjel za filmski tisak, 1956. pogon konfekcije, 1957. pogon za proizvodnju kišobrana, a 1959. pogon za proizvodnju galanterije.

Pogoni za proizvodnju konfekcije i kišobrana odvojili su se 1958. od poduzeća te nastavili djelovati samostalno – kao Zanatska radnja muške, ženske i dječje konfekcije, koja je proizvodila uglavnom žensko rublje, kravate, rupce, šalove i druge odjevne predmete, te Zanatska radnja muških, ženskih i dječjih kišobrana, koja se bavila izradom i popravcima kišobrana. One su se 1959. udružile u Zanatsko poduzeće za proizvodnju konfekcije i kišobrana Ivančica, koje je već 1961. pripojeno Varaždinskoj industriji svile, čime je formirano novo poduzeće pod nešto izmijenjenim nazivom – Varaždinska industrija svile, konfekcije i kišobrana. Od 1962. u sastavu poduzeća nalazio se i novoosnovani pogon u Ivancu za proizvodnju svilenih tkanina od prirodnih i umjetnih vlakana. Počeo je djelovati s 82 radnika i 42 tkalačka razboja.

Sl. 11.: Proizvodni pogon u Varaždinskoj industriji svile, konfekcije i kišobrana 1970-ih [22]

Pogonu konfekcije pripojena je 1971. Vinička tvornica rublja, koja je dotad djelovala u sastavu Domaće tvornice rublja u Zagrebu. Godinu nakon toga otvorena je Konfekcija Jalžabet, 1982. Konfekcija Babinec, a 1985. Konfekcija Budinščina. Potkraj 1960-ih poduzeće je osmislilo i počelo proizvodnju sportskog asortimana proizvoda YASSA (Jugoslavenski asortiman sportskih artikala). U matičnom pogonu početkom 1980-ih prošireni su kapaciteti, izgrađena je nova hala tkaonice i nabavljeno 80 tkalačkih razboja te nova oprema za proizvodnju kišobrana. Godine 1983. poduzeće je zapošljavalo više od 2600 radnika, a njegovi su pogoni za proizvodnju konfekcije godišnje proizvodili oko 1,3 milijuna komada različitih odjevnih predmeta te oko 500 000 kišobrana i suncobrana [22].

Tijekom 1990-ih u tranzicijskim procesima i raspadom Jugoslavije došlo je do gubitka tržišta, a time i do smanjivanja proizvodnje i broja radnika. Pogoni za proizvodnju konfekcije te galanterije i kišobrana odvojili su se od pogona za proizvodnju tkanina i nastavili djelovati kao samostalna privatna poduzeća. U sastavu VIS Konfekcije d. d. za proizvodnju odjeće i rublja djeluju četiri proizvodna pogona – Varaždin, Jalžabet, Budinščina i Vinica, s ukupno oko 300 zaposlenih radnika (2017). VIS Promotex d.o.o., sljednik pogona za proizvodnju kišobrana i galanterije, bavi se proizvodnjom tekstilnih i promotekstilnih proizvoda, posebice promotivnih suncobrana, a zapošljava oko 190 radnika (2017). Poduzeće VIS Tkanine d. d. za tkanje tekstila ugašeno je 2005. godine.

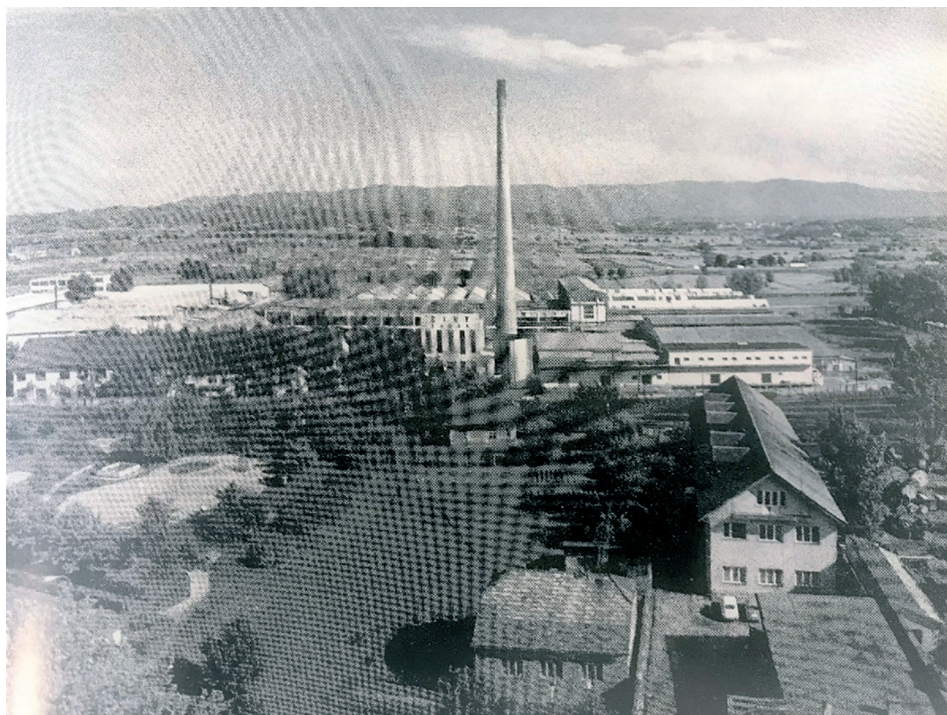
4.6. Zagorska industrija vunениh tkanina (ZIVT)

Tekstilna industrija Milan Prpić radila je u prvim mjesecima nakon oslobođenja 1945. uglavnom za vojne potrebe, no već potkraj godine prešla je pod nadležnost Ministarstva industrije i rudarstva NR Hrvatske kao poduzeće od općeg državnog značaja. Nastavila je djelovati pod starim nazivom zapošljavajući gotovo jednak broj radnika kao i prije rata, no zastarjelim strojevima radila je s tek petinom kapaciteta. Zbog potreba tržišta udružila se 1946. s Krapinskom tekstilnom industrijom iz Krapine i Zagorskom industrijom vunениh tkanina iz Oroslavja u novo poduzeće pod nazivom koji je dotad nosilo oroslavsko poduzeće, Zagorska industrija vunениh tkanina (ZIVT). Godine 1948. iz njega se izdvojila Krapinska tekstilna industrija, a pridružilo mu se poduzeće Preslica iz Oroslavja. Cjelokupni ZIVT (jedan pogon u Zaboku, dva u Oroslavju) zapošljavao je 1949. godine 1734 radnika, a sama zabočka tvornica 898 radnika. Potkraj 1940-ih počela je faza obnove izgradnjom novih pogona poput bojadisaonice u Zaboku te osuvremenjivanjem strojnog parka.

Godine 1953. razdvojili su se pogoni u Oroslavju i Zaboku. Pogon u Oroslavju počeo je 1954. raditi samostalno pod nazivom Oroteks. Godine 1955. u zabočkom ZIVT-u registriran je novi pogon pod nazivom Regeneracija

– poduzeće za preradu i razvrstavanje tekstilnih sirovina i otpadaka. Taj se pogon 1955. odvojio i djelovao samostalno (1960./1961. ponovno u sastavu ZIVT-a). Godine 1956. ZIVT je osnovao pogon tkaonice ćilima u Krapinskim Toplicama, koji se 1959. izdvojio te nastavio djelovati kao samostalno poduzeće. ZIVT je 1961. osnovao i pogon tkaonice u Desiniću koji je djelovao do 1964., kad su strojevi vraćeni u Zabok. Godine 1964. izdvojilo se iz ZIVT-a i poduzeće Dekor za izradu lusteri i sličnog materijala, koje je nastalo iz nekadašnje male uslužne radionice. ZIVT je sa zagrebačkim poduzećem Tekstil eksport-import osnovao 1967. radnu jedinicu ZIVTEKS za proizvodnju tafting ćilima, koja se te godine izdvojila u zasebno poduzeće, ali pod nadzorom osnivača.

U prvoj polovini 1960-ih nastavila se modernizacija poduzeća. Izgrađeni su novi pogoni (predionica i tkaonica), nabavljeni novi strojevi, proizvodnja se proširila, a tehnologija unaprijedila. Sredinom 1960-ih ZIVT je zapošljavao oko 1500 radnika. S obzirom na udjel zaposlenih sa srednjom stručnom spremom od 60 posto, kvalifikacijska struktura sredinom 1970-ih bila je iznadprosječna za tekstilnu industriju u nas, što je bila posljedica stalnih ulaganja tvornice u školovanje zaposlenika. Financijskom potporom ona je sudjelovala u osnivanju

Sl. 12.: Zračna snimka industrijskog kompleksa Zagorske industrije vunениh tkanina [15]

Srednje tehničke tekstilne škole u Zaboku 1960. (od 2006. Škola za umjetnost, dizajn, grafiku i odjeću Zabok), koja je bila potrebna i ostalim tekstilnim tvornicama na području Hrvatskog zagorja, ali i cijele Hrvatske [15], [23].

ZIVT je 1970-ih i 1980-ih bio organiziran u OOUR-e, među kojima su primarnu proizvodnu djelatnost obavljali OOUR za proizvodnju pređe i OOUR za proizvodnju tkanina. Vuna se nabavljala u Australiji, sintetičko vlakno u Makedoniji, Sloveniji i Hrvatskoj, a pomoćna proizvodna sredstva kupovala su se od zagrebačkog poduzeća Chromos i švicarskog Sandoza. ZIVT je 1980-ih polovinu proizvodnje izvezio, a polovinu prodavao na jugoslavenskom tržištu. Na domaćem se tržištu 90 posto proizvedene tkanine prodavalo tvornicama konfekcije, a ostalo kao metražna roba u maloprodaji. Predivo se većinom prodavalo tvornicama trikotažnih proizvoda, od kojih je najveći kupac bila tvornica Mura iz Murske Sobote.

Iako je tvornica do kraja 1980-ih solidno poslovala i podmirivala obveze, s promjenama na svjetskom tržištu i političkom krizom u Jugoslaviji početkom 1990-ih upala je u krizu. Tijekom Domovinskog rata najvećim je dijelom proizvodila za HV, i to predivo za veste, čarape, rukavice te maskirne tkanine. Godine 1994. dospjela je u stečaj te je priključena tvornici Regeneracija Zabok. Godine 2003. likvidirana je. Nakon prestanka rada, tvornički objekti preuređeni su u javni prostor s komercijalnim sadržajima uz očuvanje objekata izvorne industrijske arhitekture.

Zaključak

Prije pojave industrijske proizvodnje odjeća je u ruralnim sredinama u Hrvatskoj bila temeljena na tradicionalnoj djelatnosti tkanja i pletenja. Bez obzira na to što u sjevernoj Hrvatskoj nije postojalo ni jedno veće poduzeće za proizvodnju i promet tekstilom sve do kraja Prvog svjetskog rata, na tom je području u drugoj polovini XIX. st. zabilježen niz uspelih i manje uspelih pokušaja osnivanja i djelovanja manjih zanatsko-industrijskih poduzeća različitih profila. Među njima se istaknula radionica koju je 1874. u Čakovcu osnovao Samuel Neumann. Iz nje se s vremenom razvio Čateks, jedno od najznačajnijih hrvatskih tekstilnih poduzeća, također i jedno od najstarijih u jugoistočnom dijelu Europe.

Glavni razlog naglog razvoja tekstilne industrije u Hrvatskoj bilo je odvajanje Hrvatske od Austro-Ugarske Monarhije. Sjeverna Hrvatska ušla je u sastav Kraljevine SHS kao izrazito poljodjelsko područje, u kojem su se tek nazirali veći pokušaji izgradnje prvih industrijskih pogona. Tekstilna industrija širila se na prostore gdje je proizvodnja bila povoljnija zbog brojne jeftine radne snage, manjih nameta ili jeftinijeg zemljišta. Većina novoosnovanih poduzeća bila je

utemeljena uz pomoć stranog kapitala. Godine 1918. u Varaždinu su moravski industrijalci braća Stiasny osnovali dioničko društvo pod nazivom Tekstilna industrija Varaždin (preteča Varteksa), a 1929. austrijskim i švicarskim kapitalom utemeljena je Varaždinska industrija svile. U Čakovcu je 1923. počelo djelovati dioničko društvo židovskih tvorničara braće Graner (preteča Međimurske trikotaže Čakovec), a 1925. u Krapini je osnovana Krapinska tekstilna industrija (preteča Krateksa). Početak Zagorske industrije vunениh tkanina vezan je uz Tekstilnu industriju Milan Prpić u Zaboku, koju je 1936. utemeljio industrijalac Milan Prpić.

Tekstilna grana sve je intenzivnije zahtijevala protekcionističku politiku te je 1925. donesena nova carinska tarifa, koja je domaćoj tekstilnoj industriji osigurala bolji i brži razvoj. Ekonomska kriza koja je zahvatila razvijene kapitalističke zemlje u razdoblju 1929. – 1933., pogodila je 1930. – 1934. i Jugoslaviju. Manifestirala se smanjenjem prodaje, sniženjem cijena, teškoćama pri dobivanju kredita, nepovoljnim tečajevima, padom proizvodnje te uvoza i izvoza, smanjenjem nadnica i otpuštanjem radnika. Prema vrijednostima godišnje proizvodnje od polovine 1930-ih tekstilna industrija svrstavala se među najrazvijenije proizvodne djelatnosti u Jugoslaviji. Glavninu radništva od samih su početaka činile žene, u prvom redu zbog toga što je njihova nadnica bila niža pa time jeftinija poslodavcima.

Tijekom Drugog svjetskog rata došlo je do nestašice sirovina te naglog porasta njihovih cijena, što je dovelo do smanjenja proizvodnje, a time i pada zaposlenosti. Neka su poduzeća potpuno obustavila proizvodnju, dok ih je većina radila u smanjenom opsegu. Nakon rata počeo je postupak njihove nacionalizacije. Velik ih se broj tad zbog potreba tržišta udružio s jednim ili više poduzeća koja su se bavila proizvodnjom jednakog ili sličnog asortimana, ili su na neki način nadopunjavala proizvodnju, čime su nastali golemi industrijski kompleksi koji su zapošljavali više od tisuću, pa i nekoliko tisuća radnika. Krapinska tekstilna industrija, Zagorska industrija vunениh tkanina Oroslavje i Tekstilna industrija Milan Prpić Zabok udružile su se u zajedničko poduzeće pod nazivom Zagorska industrija vunениh tkanina sa sjedištem u Zaboku, a čakovečko poduzeće S. Neumann nasljednici spojilo se s Tkaonicom mariborske tekstilne tvornice Varaždin i čakovečkom Prvom međimurskom tkaonicom Josipa Brumera, čime je utemeljena Međimurska tkaonica Čakovec. Tekstilna industrija tad se počela naglo razvijati, primjenjujući suvremeniju tehniku i tehnologiju, čemu je pogodovala i sve veća uporaba kemijskih vlakana u proizvodnji te porast osobne potrošnje. Od kraja 1960-ih broj zaposlenih u tekstilnoj industriji ubrzano je rastao, i tijekom 1970-ih i 1980-ih dosegao vrhunac. Najviše zaposlenih unutar tekstilne industrije cijele Jugoslavije, čak 24 posto, bilo je u Hrvatskoj, a od toga je najveći dio bio koncentriran upravo na području sjeverne Hrvatske. Zbog organizacijsko-političkih pitanja te sve jeftinije radne snage

iz jugoistočne Azije, slično kao i u ostalim europskim zemljama, hrvatska je tekstilna industrija od 1980-ih počela slabjeti. Kraj 1980-ih obilježila je visoka inflacija, prekomjerno zaduživanje u inozemstvu, nenadzirane investicije, te potrošnja veća od prihoda.

Uspostavom neovisne Hrvatske, u procesu gospodarske tranzicije potkraj 1990-ih i početkom 2000-ih počeli su procesi privatizacije. Neke od tekstilnih tvornica, poput Krateksa, Čateksa i Varteksa, rade i danas, ali sa znatno smanjenim kapacitetima i dijelom promijenjenim asortimanom, dok su se neke, kao što je Zagorska industrija vunениh tkanina, potpuno ugasile. Međimurska trikotaža Čakovec i Varaždinska industrija svile su se, primjerice, podijelile na više manjih dioničkih društava, koja su bila privatizirana. Većina ih se ugasila, dok je tek manji dio još uvijek aktivan.

Literatura

- [1] Šimunić, Josip: Industrijski razvoj grada Varaždina s osvrtom na tekstilnu i metalnu industriju, u: *800 godina slobodnog i kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.* (zbornik radova), Zavod za znanstveni rad Varaždin HAZU, Zagreb–Varaždin, 2009., 387-397.
- [2] Feletar, Dragutin: *Međimurska trikotaža 1923. – 1973.*, Međimurska trikotaža Čakovec, Čakovec, 1973.
- [3] *100ljeće tekstila* (urednica Spomeka Težak), Gradski muzej Varaždin, Varteks d. d., Zagreb, 2018.
- [4] Šimončić-Bobetko, Zdenka: Razvoj tekstilne industrije u Hrvatskoj u razdoblju između dva svjetska rata (1918–1941), *Povijesni prilozi*, 1(1982), 101-203.
- [5] Hip, Ivan: Tekstilna industrija, okosnica gospodarskog razvoja Varaždina, u: *800 godina slobodnog i kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.* (zbornik radova), Zavod za znanstveni rad Varaždin HAZU, Zagreb–Varaždin, 2009., 411-421.
- [6] Žebec-Šilj, Ivana: *Zagrebačka industrija 1935. –1939. u kontekstu međuratnog gospodarskog razvoja*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2017.
- [7] *Jugoslavenski tekstilni vjesnik*, 15. VI. 1932.
- [8] *Jugoslavenski Lloyd*, 17. V. 1935.
- [9] *Jugoslavenski tekstilni vjesnik*, 31. I. 1934.
- [10] Janjatović, Bosiljka: *Povijest sindikalnog pokreta tekstilno-odjevnih radnika Hrvatske: 1919–1941.*, Republički odbor Sindikata radnika u industriji tekstila, kože, gume i obuće Hrvatske, Zagreb, 1988.
- [11] Feletar, Dragutin; Fišer, Ernest: *Čakovečka tekstilna industrija Čateks Čakovec 1874. – 1974.*, Čateks, Čakovec, 1974.
- [12] Lakatoš, Joso: *Industrija Hrvatske*, Naklada Jugoslovenskog Lloyd, Zagreb, 1924.
- [13] *60 godina Krateksa. Krapinska tekstilna industrija Krapina 1925–1985.*, Krateks, Krapina, 1985.

- [14] Hajdarović, Dragutin: 65. obljetnica “VIS TKANINA” d. d. Varaždin, *Tekstil*, 43(1994) 11, 629-631.
- [15] Androić, Mirko; Feletar, Dragutin: *ZIVT Zagorska industrija vunenih tkanina Zabok 1936–1976.*, ZIVT, Zabok, 1976.
- [16] Saftić, Vlado: Industrijalac Milan Prpić i ZIVT (1874./1954./2004./2005.), *Hrvatsko zagorje*, 11(2005) 3-4, 84-105.
- [17] Arčabić, Goran: *Vrijeme giganata: planska industrijalizacija i nasljeđe 1947. – 1952.* (katalog izložbe), Muzej grada Zagreba, Zagreb, 2018.
- [18] Biočina, Ivana: *Proizvedeno u Hrvatskoj: tranzicija hrvatske tekstilne industrije*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2018.
- [19] Čateks, *prilog Čakovečke tekstilne industrije*, u: *Međimurje, list SSRN općine Čakovec*, siječanj – prosinac 1974.
- [20] *MTČ, prilog Međimurske trikotaže*, u: *Međimurje, list SSRN općine Čakovec*, siječanj – prosinac 1973.
- [21] *Krateks – Krapinska tekstilna industrija, informativni list*, 24. 11. 1989.
- [22] *Visov vjesnik, list radnog kolektiva Varaždinske industrije svile, konfekcije i kišobrana*, siječanj – prosinac 1979; siječanj – prosinac 1989.
- [23] *Zivtov vjesnik, informativni list zagorske industrije vunenih tkanina Zabok*, siječanj – prosinac 1976.

Development of the Textile Industry in Northern Croatia – from Craft Workshops to Industrial Giants

Ozana Martinčić

Abstract: Although the first textile crafts and industrial workshops in Northern Croatia appeared as early as at the end of the 19th century, Croatian textile industry did not develop significantly until the end of World War I. One of the oldest and longest-standing companies within the area is Čateks, a successor of the canvas paint shop founded in 1874 in Čakovec. After the World War I, factories were established from which large companies developed over time, Međimurje Knitwear from Čakovec, Varteks and Varaždin Silk Industry from Varaždin, Krateks from Krapina, Zagorje Wool Fabric Industry from Zabok and others. By adopting the new customs tariff in 1925, domestic textile industry was assured of better and faster development, and in the 1930s it became one of the most developed manufacturing activities in Yugoslavia. After World War II, the process of enterprises nationalization began. The renewal of the textile industry began in the 1950s with the use of more modern techniques and technology, which was also favored by the increasing use of chemical fibers in manufacturing and increase in personal consumption. The number of employees grew rapidly and peaked during the 1970s and early 1980s. In the process of economic transition, in the late 1990s and early 2000s, privatization processes began. Some of the companies continued to operate on a reduced scale with a modified product range, while some went bankrupt or were completely shut down.

Keywords: Croatian Encyclopedia of Technology, Čateks, Krateks, Međimurje Knitwear Čakovec, Northern Croatia, textile industry, Varaždin Silk Industry, Varteks, Zagorje Wool Fabric Industry